

De Germaanse kolonisatie in Noord-Gallië volgens de teksten

door M. GYSSELING

De studie van het ontstaan van de taalgrens berust in hoofdzaak op twee disciplines : taalkunde en geschiedenis ; subsidiair ook op de archeologie. In een recent strijdschrift werd door Stengers (1) aan deze verschillende wetenschappen, in verband met dit onderwerp, elke waarde ontzegd. De stelling van Stengers is, wat de taalkunde betreft, onhoudbaar. Hoewel de toponymie nog een zeer jonge wetenschap is, en de verzameling en bestudering van de toponymische gegevens nog aan het allereerste begin staat, laat zij thans reeds toe bij benadering de wordingsgeschiedenis van de taalgrens uit te stippelen (2). Toekomstig toponymisch onderzoek zal ongetwijfeld nog veel rectificeren en preciseren.

Stengers heeft in zoverre gelijk, dat de teksten zwijgen over het ontstaan van de taalgrens. Zij laten echter, in tegenstelling met wat hij beweert, wel degelijk toe een beeld te schetsen van de volksverschuivingen die tot het

(1) J. STENGERS, *Les origines de la frontière linguistique ou de la légitimité de l'hypothèse historique*, in : *Latomus*, XVIII, 1959, pp. 366-395 en 593-611. Ook apart verschenen in : *Collection Latomus*, XLI, 1959.

(2) M. GYSSELING, *La genèse de la frontière linguistique dans le nord de la Gaule* (vertaald door J. HERBILLON), in : *Revue du Nord*, XLIV, 1962, pp. 5-37.

ontstaan van de taalgrens hebben geleid. In onderhavig opstel wordt gepoogd om, op grond van die teksten, inzicht te verwerven in de germanisatie van Noord-Gallië. Deze studie is in hoofdzaak een synthetisering van het lijvige boek van De Boone (1) over de teksten en de muntdeposito's in verband met de Frankische invasies. Aanvullingen leverden de studies van Stolte (2) over dezelfde teksten. Anderzijds lieten vaststaande of zeer waarschijnlijke toponymische identificaties nadere precisering toe. Dat, bij het interpreteren van de gegevens, ook de visie van Petri (3), Dhondt (4) en Verlinden (5) over de Frankische kolonisatie een grote invloed uitoefende, is vanzelfsprekend (6).

* * *

In 52 v. C. vangt Caesar zijn boek over de Gallische oorlog aan met de beroemde passus, dat de Belgen, de Kelten of Galliërs, en de Aquitaniërs naar taal, wetten en

(1) W. J. DE BOONE, *De Franken van hun eerste optreden tot de dood van Childerik*, Amsterdam 1954.

(2) Zie het laatst : B. H. STOLTE, *De gegevens der antieke schrijvers over de Franken en hun interpretatie*, in : *Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam*, 37, 1961, pp. 1-30.

(3) Zie het laatst : F. PETRI, *Zum Stand der Diskussion über die fränkische Landnahme und die Entstehung der germanisch-romanischen Sprachgrenze*, Darmstadt 1954.

(4) J. DHONDT, *Essai sur l'origine de la frontière linguistique*, in : *L'Antiquité Classique*, XVI, 1947, pp. 261-286. J. DHONDT, *Note sur l'origine de la frontière linguistique*, in : *L'Antiquité Classique*, XXI, 1952, pp. 107-122.

(5) CHARLES VERLINDEN, *Les origines de la frontière linguistique en Belgique et la colonisation franque*, Bruxelles 1955.

(6) Goede retrospectieve overzichten van het taalgrensonderzoek zijn : H. DRAYE, *Ortsnamen- und Sprachgrenzforschung in Belgien*, in : *Rheinische Vierteljahrsblätter*, 21, 1956, pp. 97-109, en de bibliografie op pp. 133-138 van het sub (5) geciteerde boek van VERLINDEN. Zie ook de jaarlijkse bibliografie van DRAYE in *Handelingen van de Commissie voor Toponymie en Dialectologie*.

instellingen van elkaar verschilden (I 1. 1). In een volgend hoofdstuk meldt hij dat de Remi, een van de zuidelijke stammen van de Belgae, hem mededeelden dat de meeste Belgen van Germaanse oorsprong waren en eertijds van over de Rijn gekomen waren (II 4. 1); de Condrusi, Eburones, Caerosi en Caemani werden samengevat onder de naam Germani (II 4. 9); hiertoe behoorden ook de Segni (VI 32. 1). De Atuatuci stamden af van een achterhoede van de (Germaanse) Cimbri en Teutoni (einde 2^e v. C.) (II 29. 4).

In 18 n. C. schrijft Strabo (IV 3.4) dat de Nervii een Germaanse stam waren.

In 77 vermeldt Plinius (IV 17) in noord-oost-Belgica de Texuandri, Tungri, Sunuci, Frisiavones, Baetasii, Cugerni en Batavi.

In 98 bericht Tacitus, dat de naam Germani eertijds alleen gedragen werd door die stam die de Rijn was overgestoken en in zijn tijd Tungri heette (zulks slaat kennelijk op de stammen die reeds door Caesar onder de naam Germani samengevat werden en wier gebied voor het grootste gedeelte met dat van de Tungri samenviel); naderhand werd de naam door de Galliërs tot alle Germaanse volkeren uitgebreid en door deze laatsten overgenomen (Germania, 2). De Nervii en de Treveri gingen er, zegt Tacitus, prat op, van Germaanse afkomst te zijn (Germania, 28).

Op grond van Tacitus mag vermoed worden dat *Tungri* niet meer dan een nieuwe naam was voor de gezamenlijke stammen die, ten tijde van Caesar, Germani heetten. Aanleiding tot de naamwisseling was wellicht de dubbelzinnigheid van de naam *Germani*, die immers, sedert de 1^e eeuw v. C., tegelijk het grote Germaanse volkerencomplex aanduidde.

In het door Caesar gedecimeerde gebied van de Eburones

zijn de Tungri dus waarschijnlijk geen nieuw aangekomenen. Daarentegen zijn dat wel diverse andere Germaanse stammen :

Tussen 55 en 12 v. C. vestigen de Batavi, een van de Chatti afgesplitste stam, zich in de naar hen genoemde Betuwe (1).

Waarschijnlijk ca. 38 v. C. ontvangen de Ubii van Agrippa toelating om zich te vestigen ten westen van de Rijn, in de streek van Keulen (2).

In 8 v. C. worden de Cugerni naar de streek van Xanten-Kleve overgeplant (3).

Of ook de Texuandri, de Sunuci en de Baetasii tot deze nieuwelingen moeten gerekend worden, is onzeker, doch waarschijnlijk.

Na deze volksoverplantingen, lijken zich, tot het midden van de 3^e eeuw, geen grote volksbewegingen in Noord-Gallië te hebben voorgedaan. In het 3^e kwart van de 3^e eeuw beginnen echter de Frankische rooftochten in Gallië. Anderhalve eeuw lang wijzen talrijke teksten, menigvuldige deposito's van muntschatten en veelvuldige verwoestingen van steden en villa's, op de herhaalde raids van Germaanse, in hoofdzaak Frankische plunderbenden in Gallië, soms tot in Spanje toe. Zowel over zee als te land vallen deze benden Gallië binnen. De Romeinse legers, die tegen hen optreden, bestaan op hun beurt voor een aanzienlijk deel uit Germanen, in hoofdzaak Franken. In dezelfde tijd doen zich ook in Germanië talrijke volksbewegingen voor.

In het 3^e kwart van de 3^e eeuw zijn de Frankische raids in de noordelijke helft van Gallië bijzonder talrijk en

(1) A. W. BYVANCK, *Excerpta Romana. De bronnen der Romeinsche geschiedenis van Nederland*, I, 's-Gravenhage 1931, p. 191.

(2) BYVANCK, *op. cit.*, p. 190.

(3) BYVANCK, *op. cit.*, p. 190.

hevig. Op vele plaatsen breekt de bewoning af. O. m. Vlaanderen wordt van zee uit aangevallen.

In het 4^e kwart van de 3^e eeuw herstelt de Romeinse macht zich geleidelijk.

Op het einde van de 3^e eeuw vestigt keizer Maximianus Franken als landbouwers op braakliggende gronden in het gebied van de Nervii en de Treveri; tot die Franken worden ook Chamaven en Friezen gerekend (1).

Op het einde van de 3^e eeuw onderwerpt Constantius Chlorus de Franken die de Betuwe en het land aan de Schelde hadden bezet (2). Velen van hen worden in onbewoonde streken in het gebied van de Ambiani, Bellovaci, Tricassini en Lingones (dus in de streek van Amiens, Beauvais, Troyes en Langres) als landbouwers neergezet (3).

In het eerste kwart van de 4^e eeuw treedt keizer Constantinus I op tegen Bructeri en Chamavi (4).

Omstreeks 340 voert keizer Constans strijd tegen Franken; het is evenwel onbekend welke Frankische stam bedoeld wordt (5).

In het midden van de 4^e eeuw werden (volgens Zosimus, die Eunapius van Sardes resumeert) de Salii, een stam van de Franken, die door de Saksen uit hun oorspronkelijk gebied (6) waren verjaagd en nu de Betuwe bezet hielden,

(1) DE BOONE, *op. cit.*, pp. 15, 57.

(2) Hiermede zal wel de Striene, oude benedenloop van de Schelde, zijn bedoeld, zodat het land aan de Schelde als Zuid-holland, Zeeland en westelijk Noordbrabant mag worden opgevat. Over de Striene: B. H. STOLTE, *De zuidelijke weg van de Tabula Peutingeriana door het land der Bataven*, pp. 63-64, in: *Berichten van de rijksdienst voor het oudheidkundig bodemonderzoek*, 9, 1959, pp. 57-67.

(3) DE BOONE, *op. cit.*, pp. 15, 57-61.

(4) DE BOONE, *op. cit.*, p. 75.

(5) DE BOONE, *op. cit.*, pp. 80-82.

(6) De Salii zijn zo goed als zeker uit Salland, in West-Overijsel, herkomstig: GYSSELING, *Toponymisch Woordenboek*, s. v. Salland.

daaruit door de Quaden (lees Chamaven) grotendeels verdreven en zochten een toevluchtsoord in het Rijk (1).

In deze periode wordt Noord-Gallië opnieuw door Germaanse raids geteisterd. Keulen valt in handen van de Franken (2).

Keizer Julianus reorganiseert de Romeinse macht in Noord-Gallië. In 356 herovert hij Keulen. In 357-58 verslaan Romeinse troepen, die opmarcheerden van Gulik naar Reims, bij de Maas (dus denkelijk bij Maastricht) plunderende Frankische benden (3).

In 358 onderwerpt Julianus dat deel van de Frankische stam van de Saliï, dat zich op Romeins grondgebied, *apud Toxiandriam locum* (d. i. in Texandrië : Noord-brabant en de Belgische Kempen) gevestigd had. Voordien had hij te Tongeren Salische gezanten bij zich ontvangen : deze stad lag dus toen nog buiten het Salische gebied (4).

De Chamaven drijft Julianus in 358 naar hun eigen gebied over de Rijn terug (5).

In 360 steekt Julianus de Rijn over en voert een straf-expeditie tegen de Frankische stam van de Chattuarii (6).

In 368 vallen Saksen en Franken Noord-Gallië over zee en te land aan. Keizer Theodosius behaalt een overwinning in de Betuwe (7).

In 370 of 373 verslaat keizer Valentinianus I Saksen te *Deusone in regione Francorum*, d. i. Diesen in Noord-brabant (8).

In 388 wordt een bende Frankische plundersaars, die

(1) DE BOONE, *op. cit.*, pp. 93-95; STOLTE, *De gegevens...*, pp. 12-14.

(2) DE BOONE, *op. cit.*, pp. 84-85.

(3) DE BOONE, *op. cit.*, pp. 86-88.

(4) DE BOONE, *op. cit.*, pp. 18, 90. STOLTE, *op. cit.*, pp. 14-22.

(5) DE BOONE, *op. cit.*, pp. 90-92.

(6) DE BOONE, *op. cit.*, p. 99.

(7) DE BOONE, *op. cit.*, pp. 102-103.

(8) DE BOONE, *op. cit.*, pp. 19, 105. STOLTE, *op. cit.*, p. 22. STOLTE,

van uit de streek ten oosten van Keulen opereren, door de Romeinen verslagen *apud Carbonariam*, d. i. het bekende Forêt Charbonnière in noord-oost-Henegouwen (1). De invallers volgden ongetwijfeld de Romeinse baan Keulen-Bavay (2).

Op oudejaarsnacht 406/7 begint de grote inval van talrijke Germaanse volkeren over de Opperrijn in Gallië. Daarbij gedragen de Franken zich als bondgenoten van de Romeinen. Sedert ± 411 leveren de Romeinse legers uit Gallië, die in hoofdzaak bestaan uit Franken, strijd tegen de Goten die Zuid-Gallië bezetten.

Omstreeks 440 blijken de Franken Keulen in bezit te hebben (3).

Onder koning Chlogio lijken de Franken begonnen te zijn met hun grote expansie in Noord-Gallië. Hij was een van de Frankische koningen die, nadat dit volk de Rijn was overgestoken, in het gebied van de Thoringi (hoogstwaarschijnlijk te emenderen in Tungri) heersten; de hoofdplaats van zijn gouw was *Dispargum* (dat is zo goed als zeker Duisburg, in het arr. Leuven (4)). Nadat hij eerst verspieders had uitgezonden, volgde hij zelf, versloeg de Romeinen, bezette Cambrai en spoedig nadien het gehele land tot aan de Somme (5). Aldus Gregorius van Tours, die hier put uit de mondelinge traditie.

Bedoeld bericht wordt bevestigd door een tekst van Sidonius Apollinaris, die mededeelt dat Aëtius en Maiorianus de Frank Cloio, die Artois was binnengevallen, ver-

Deusone in regione Francorum, in : *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 70, 1957, pp. 76-86. GYSSELING, *Toponymisch Woordenboek*, s. v. Diesen.

(1) DE BOONE, *op. cit.*, pp. 111-112. STOLTE, *op. cit.*, pp. 23-25.

(2) Dit zag reeds VERLINDEN, *op. cit.*, p. 44, zeer duidelijk in.

(3) DE BOONE, *op. cit.*, p. 138.

(4) GYSSELING, *op. cit.*, s. v. Duisburg.

(5) DE BOONE, *op. cit.*, pp. 22, 140.

sloegen te Helena. Deze plaats is niet geïdentificeerd, doch ligt denkelijk aan de Romeinse baan Cambrai-Arras en is misschien Vis-en-Artois. Het treffen is \pm 445 te dateren (1). Daar bij die gelegenheid ook een Frankische bruiloft gestoord werd, is het gehele volk, krijgers en vrouwen, in beweging.

Gelet op de ligging van Duisburg aan de Romeinse baan Elewijt-Gembloux, mag men aannemen dat Chlodio (2) eerst langs deze baan tot Gembloux, en vervolgens langs de Romeinse baan (Tongeren-) Gembloux-Bavay-Cambrai opgerukt is (3). De bezetting van de gehele streek tot aan de Somme (dus ongeveer Henegouwen en de departementen Nord en Pas-de-Calais) zal dus in een vrij vlug tempo omstreeks 445 zijn geschied.

Hoe langer hoe meer wordt de Romeinse macht in Gallië louter nominaal. De twee met elkaar concurrerende grootmachten worden Franken en Goten. In 486, bij de overwinning van Clovis op de Romein Syagrius bij Soissons, worden de Franken de enige heersers tot aan de Loire.

Wanneer, denkelijk in het begin van de 6^e eeuw, de Lex Salica opgesteld wordt, blijkt het gros van het onder deze wet levende Frankische volk tussen Loire en Carbonaria gevestigd te zijn. Met de Carbonaria wordt natuurlijk niet een grens in de echte zin van het woord bedoeld, doch veeleer een aanknopingspunt: het grote bos, ter hoogte van La Louvière, links van de baan Bavay-Keulen, die de hoofdverbindingsweg was tussen Centraal- en Noord-Frankrijk en de Rijnstrekken.

Uit de titel van deze wet blijkt, welke de Frankische

(1) DE BOONE, *op. cit.*, pp. 140-141. VERLINDEN, *op. cit.*, pp. 47-56. STOLTE, *op. cit.*, pp. 25-26.

(2) Aldus te reconstrueren uit de romanisaties *Chlogio* en *Cloio*.

(3) Over de Romeinse banen: J. MERTENS, *Les routes romaines de la Belgique*, in: *Industrie*, oct. 1955 (met kaart).

stam is, die zich tot de grootmacht in Noord-Gallië opgewerkt heeft : de Salii. De Salii, die oorspronkelijk hoogstwaarschijnlijk thuishoren in Salland, en zich in het midden van de 4^e eeuw binnen het Romeinse rijk, namelijk in de Betuwe en Texandrië, gevestigd hebben, hebben bijgevolg uit de streek van Duisburg (tussen Brussel en Leuven), tot waar ze inmiddels waren afgezakt, omstreeks 445 onder koning Chlodio Noord-Frankrijk tot aan de Somme veroverd. Verondersteld mag worden, dat toen het gros van de Salii tussen Carbonaria en Somme, dus in Henegouwen en de departementen Nord en Pas-de-Calais, is gaan wonen. In dit beperkte gebied zullen zij een aanzienlijk deel van de bevolking uitgemaakt hebben. Nadat zij echter, in 486, onder Clovis, het gehele uitgestrekte gebied tussen Somme en Loire veroverd hebben, kunnen zij hier alleen nog een heersersklasse gevormd hebben.

Uit dezelfde bepaling in de Lex Salica vloeit eveneens voort, dat de intense germanisatie van de gewesten ten noorden en noord-oosten van de Carbonaria onmogelijk het werk van de Salii kan geweest zijn. Het ligt voor de hand, dat deze kolonisatie in de eerste plaats mag toegeschreven worden aan de andere Frankische stammen die het dichtst bij de Rijn woonden en tegen wie de Romeinen in de 4^e eeuw herhaaldelijk te kampen hadden : Chamavi, Chattuarii, Bructeri, enz. Overigens zal er ook altijd een onderworpen bevolking ter plaatse zijn blijven wonen : Batavi, Tungri, Ubii, enz. Het ligt verder voor de hand, dat uit het gehele onrustige Germaanse hinterland met zijn menigvuldige bevolkingsverschuivingen, in hoofdzaak dan uit Westfalen en Nedersaksen, volk zal toegestroomd zijn. De teksten zelf gewagen herhaaldelijk van in Noord-Gallië opererende Saksen. Enkele suggereren dat zich aan de Rijnmondingen Herulen en Warnen

hebben neergezet (1). In de 8^e-9^e eeuw worden in of bij Vlaanderen Suevi vermeld ; hieruit is misschien Zeeuwen ontstaan. Dat er in Merovingische tijd ook inwijking uit Engeland geweest is, blijkt, afgezien van de toponymie, uit Procopius, die meldt dat in zijn tijd, de 6^e eeuw, jaarlijks velen met vrouw en kinderen uit Engeland naar de schaars bewoonde gebieden in het Frankrijk overkwamen (2). Ook de gebiedsuitbreiding van de Friezen tot in Zeeuws-Vlaanderen mag worden in herinnering gebracht (3).

(1) DE BOONE, *op. cit.*, 52, 86, 134.

(2) DHONDT, *Essai*, p. 285.

(3) GYSSELING, *Het oudste Fries*, in : *It Beaken*, XXIV, 1962, pp. 1-26.
